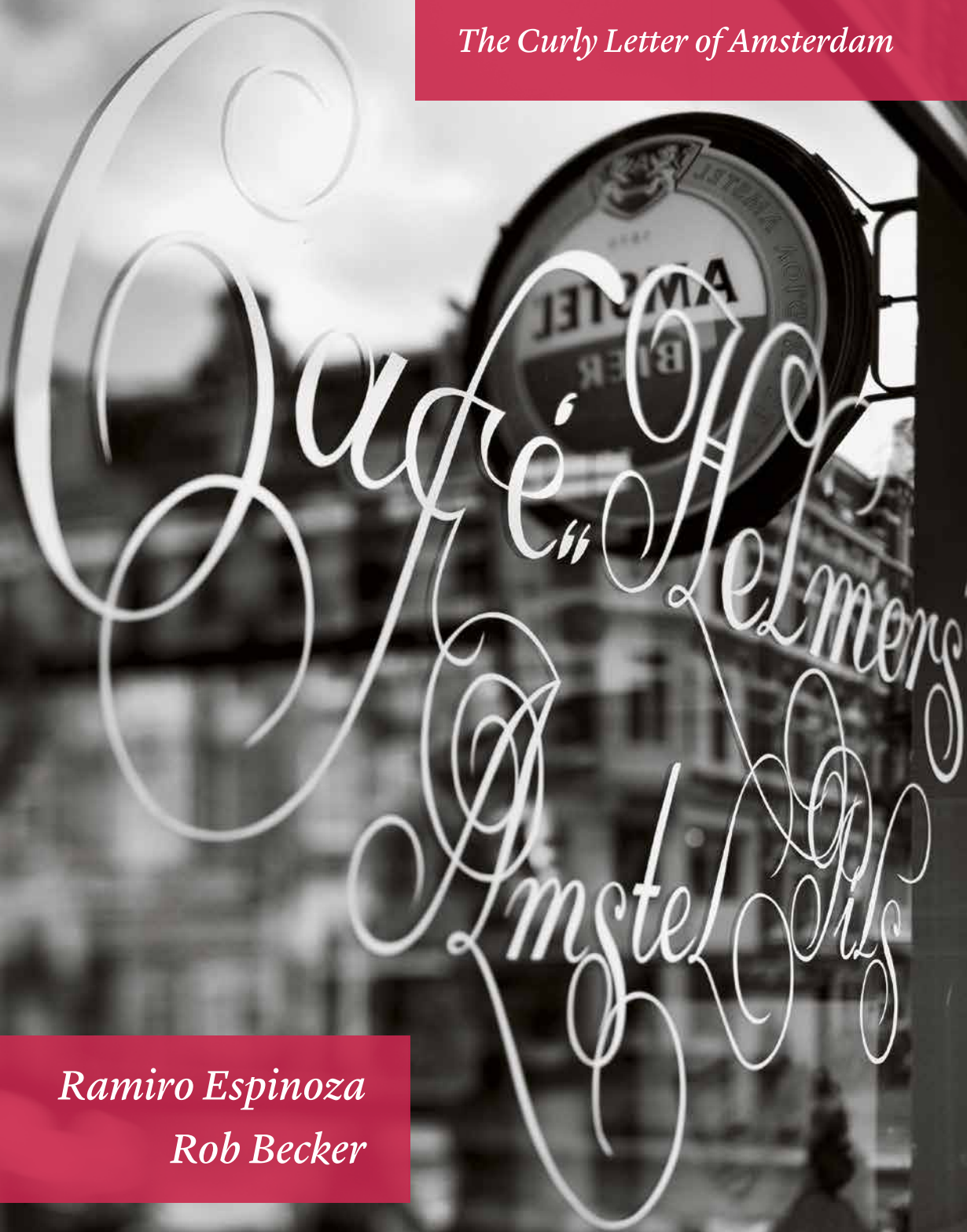

De Amsterdamse Krulletter

The Curly Letter of Amsterdam

Ramiro Espinoza

Rob Becker

De Amsterdamse Krulletter

The Curly Letter of Amsterdam

INHOUD | CONTENTS

1. Voorwoord <i>Preface</i>	7
2. Een onbekend stukje geschiedenis <i>A little known bit of history</i>	17
Een veronachtzaamde letter <i>A disdained alphabet</i>	16 17
De maker: Wim Visser <i>The creator: Wim Visser</i>	26 27
Bronnen en inspiratie <i>Sources and inspiration</i>	34 35
De volgende generatie: Leo Beukeboom <i>The next generation: Leo Beukeboom</i>	46 47
Een mogelijke toekomst <i>A possible future</i>	56 57
3. Een model voor de Krulletter <i>A model for the Krulletter</i>	65
4. Fotokatern <i>Photo section</i>	69
Amsterdam <i>Amsterdam</i>	
De Jordaan <i>The Jordaan district</i>	70
Noord <i>Northern district</i>	92
Oost <i>Eastern district</i>	96
De Pijp <i>De Pijp district</i>	100
Zuid <i>Southern district</i>	114
West <i>Western district</i>	120
Centrum <i>Central district</i>	124
Buiten Amsterdam <i>Outside of Amsterdam</i>	
Maastricht <i>Maastricht</i>	166
Gent <i>Ghent</i>	174
5. Het fotograferen van Krulletters <i>Photographing Krulletters</i>	183
6. Appendices <i>Appendices</i>	195
Adressen <i>Addresses</i>	196
Verantwoording illustraties <i>Image credits</i>	198
Dankwoord <i>Acknowledgements</i>	199

VOORWOORD

PREFACE

Jan Middendorp

¶ JERIK SPIEKERMANN HAS OFTEN SAID that the Netherlands is the place with the highest density of type designers per square kilometre. This may not be as true today as it was in the nineties – Spiekermann’s hometown of Berlin has probably stolen that crown – but Dutch type designers are still among the most successful worldwide. Many have published fonts with leading type companies, others run renowned foundries themselves. Yet some of the most surprising and enriching contributions to Dutch type culture have been made by designers that are not Dutch at all, and this book documents the work of one of them. Born and raised in Argentina, Ramiro Espinoza has lived in the Netherlands for just over a decade now, and in that period has come up with designs that are novel to contemporary Dutch type design, yet deeply rooted in the culture and history of letterforms in the Netherlands.

Espinoza was no stranger to the Netherlands when he came to The Hague in 2003 to study at the Royal Academy of Arts (KABK). He had travelled here several times during the preceding decades to visit his father, who had lived in Amsterdam since 1978, and he liked the local visual culture. He was also attracted by the superior Dutch academic tradition (which, thanks to the combined efforts of Dutch politicians, will soon be a thing of the past): ‘I remember when I was a teenager, I

¶ERIK SPIEKERMANN ZEI VROEGER graag dat Nederland de plek is met de hoogste dichtheid aan letterontwerpers per vierkante kilometer. Misschien is dat inmiddels niet meer zo waar als het in de jaren negentig was – Spiekermanns eigen stad, Berlijn, heeft die positie waarschijnlijk overgenomen – maar Nederlandse letterontwerpers zijn nog altijd internationaal toonaangevend. Veel van hen hebben letters gepubliceerd in gerenommeerde letterbibliotheken, anderen runnen een succesvolle eigen letteruitgeverij. Tegelijk zijn sommige van de meest verrassende en verrijkende bijdragen aan de Nederlandse lettercultuur afkomstig van ontwerpers die geen Nederlandse achtergrond hebben. Dit boek documenteert het werk van een van hen. Ramiro Espinoza, geboren en getogen in Argentinië, woont sinds ruim tien jaar in Nederland, en heeft in die tijd ontwerpen gerealiseerd die uniek zijn binnen de hedendaagse Nederlandse letterwereld, en tegelijk diepgeworteld in de cultuur en ontwikkeling van lettervormen in Nederland.

Espinoza was vrij goed bekend met Nederland toen hij in 2003 naar Den Haag kwam om aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten (KABK) te studeren. Hij had Nederland in de voorgaande decennia al meermaals bezocht – zijn vader woonde sinds 1978 in Amsterdam – en hij hield van de lokale

EEN ONBEKEND STUKJE GESCHIEDENIS

A LITTLE KNOWN BIT OF HISTORY

Ramiro Espinoza.

A disdained alphabet

¶ LETTERS ARE WEIRD DEVICES. They have pride of place as the vehicle of written language, and they are undoubtedly the founding element of history itself. Writing systems codify language, but at the same time the very parts that make up these systems can be read at other levels in order to glean a considerable wealth of information. All letters that are produced by human hands are designed. Despite its apparent simplicity, drawing or writing the Latin alphabet is no easy task. Each historical period has had its own formal writing, and each has required trained craftsmen to interpret and adapt letterforms in accordance with the aesthetic ideas of the time. The style that overlays the basic structure of our letters also carries with it its own story, and it can be powerfully evocative. Thus, we tend to use elegant, calligraphic letters for our wedding invitations and solid letters that convey competence and trustworthiness for political posters. Designers and advertisers are well aware that certain letters can seduce us and gain our sympathies. Calligraphic styles and typefaces can also be important elements in the identity and national feeling of a people, as has happened in the past with the diverse kinds of Gothic letters in Europe and the monumental capitals in Ancient Rome.

Een veronachtzaamde letter

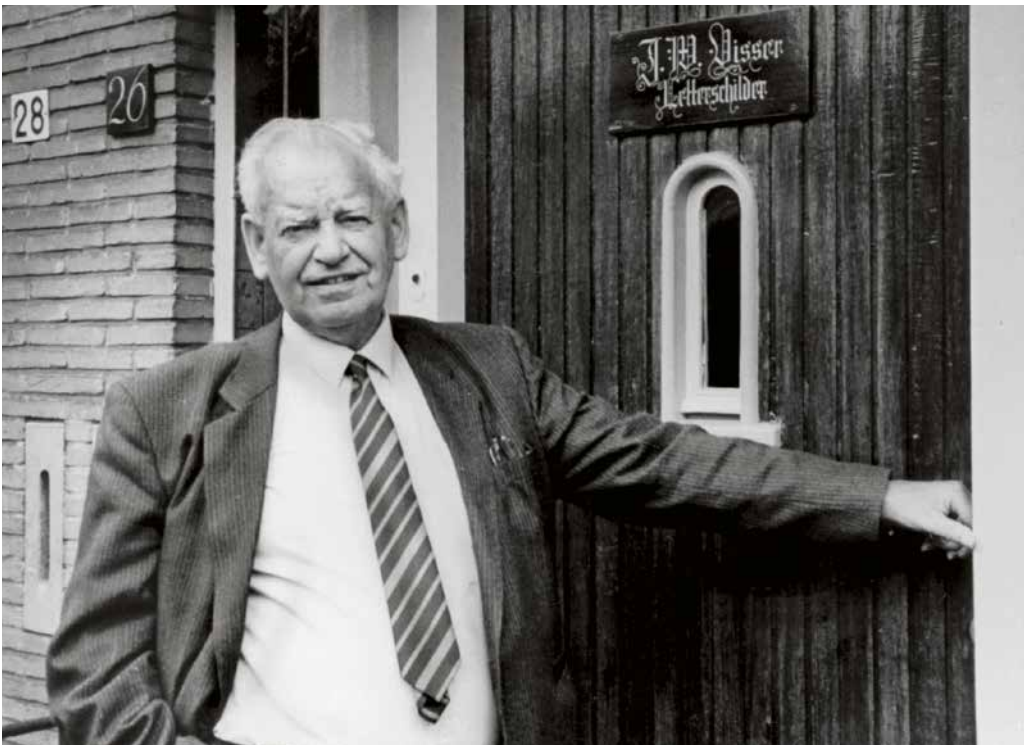
¶ LETTERS ZIJN RARE DINGEN. Ze hebben de eer te fungeren als vehikel van het geschreven woord en zijn een wezenlijk fundament van onze geschiedenis. Ieder schrift codeert de taal, maar tegelijkertijd kunnen de onderdelen van dat schrift gelezen worden op andere niveaus, wat een rijkdom aan informatie kan opleveren. Alle letters zijn door mensenhanden voortgebracht en dus ontworpen. Al lijkt het zo eenvoudig, het tekenen of schrijven van het Latijnse alfabet is beslist geen sinecure. Elke periode in de geschiedenis heeft zijn eigen formele schrift gekend, en steeds waren er ervaren ambachtslieden nodig om lettervormen te interpreteren en aan te passen aan de esthetische eisen van hun tijd. Bovendien hebben vorm en stijl van onze letters elk hun eigen verhaal, dat heel suggestief kan zijn. Immers, voor huwelijksaankondigingen gebruiken we meestal elegante, kalligrafische schriften, maar voor verkiezingsposters nemen we liever stevige letters die competentie en betrouwbaarheid uitstralen. Ontwerpers en adverteerders zijn zich er terdege van bewust dat bepaalde letters ons kunnen verleiden, onze sympathie kunnen winnen. Verschillende soorten schrift en drukletters kunnen bovendien een onlosmakelijk deel uitmaken van de nationale iden-

The creator: Wim Visser

An analysis of numerous photographs in Amsterdam's City Archives (*Gemeente Amsterdam Stadsarchief*), as well as family documents and the testimony of at least one of his colleagues all prove beyond a doubt that Jan Willem (Wim) Joseph Visser (1911–1987) was responsible for the creation of the *Amsterdamse Krulletter*, a free adaptation of the late *cancelleresca* style practiced by writing masters during the Dutch Golden Age (a period roughly spanning the 17th century.)

Visser was the sixth child of sign painter Johannes Augustinus Visser and Susanna Peters. He longed to go to art school, but the limitations imposed by the needs of a family that included fifteen brothers and sisters meant that after he had finished grade school at the age of twelve he was obliged to begin to work with his father. By 1941, believing that he had learned enough from him, he decided to strike out on his own and founded a painting business, which was located at Da Costakade 134. The new business was a success, employing as many as 24 people in its busiest periods. Painting letters was his greatest passion, but as this activity alone failed to gen-

Wim Visser poseert voor zijn woning voor een interview in 1987. | *Wim Visser posing in front of his house for an interview published in 1987.*

De maker: Wim Visser

Een analyse van diverse foto's in de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam, documenten in privébezit en de getuigenis van ten minste een van zijn collega's bewijzen zonder een spoor van twijfel dat Jan Willem (Wim) Joseph Visser (1911-1987) de schepper is geweest van de Amsterdamse Krulletter, een vrije bewerking van de late *cancelleresca*-stijl zoals die werd toegepast door de schrijfmeesters van de Gouden Eeuw.

Zilveren huwelijk van Visser (1962). Staand, v.l.n.r.: Rietje, Annick, Wim Visser, Chris en Susan. Zittend, v.l.n.r.: Wim, Annie Visser, Jos en Marion.

| *Visser's 25th wedding anniversary celebration (1962).*

Standing, from left: Rietje, Annick, Wim Visser, Chris and Susan. Sitting, from left: Wim, Annie Visser, Jos and Marion.

Visser was het zesde kind van huisschilder Joannes Augustinus Visser en Susanna Peters. Hij wilde graag naar de kunstacademie, maar de financiële beperkingen van een gezin met zestien kinderen hielden in dat hij op twaalfjarige leeftijd in de zaak van zijn vader moest werken. In 1941 vond hij dat hij daar genoeg had opgestoken en besloot voor zichzelf te beginnen met een schildersbedrijf, gevestigd op de Da Costakade 134. Deze nieuwe zaak was een succes, met in drukke perioden niet minder dan vierentwintig werknemers. Letterschilderen was Vissers grote liefde, maar omdat deze activiteit niet genoeg inkomsten genereerde, deed het bedrijf voornamelijk in huisschilderwerk.

through 1968, when the company was acquired by its competitor Heineken. In 1977 he officially retired and sold his business to the Evert Bruijnesteijn group. However, Visser, enjoying the activity of painting, continued making bar signs until an advanced age for old customers and friends. He died of a heart attack in 1987.

Throughout his life he did the calligraphy for a number of diplomas and other documents as gifts to family members. These works provide interesting glimpses of the shapes his letters took when they were adapted to other media and surfaces. Visser does not use the traditional techniques of calligraphy in these works, proof that he never received any formal training in this field. His works on paper are done with a ballpoint pen; thick strokes are built up from a series of overlapping smaller strokes, as would be done in a work of lettering.

It is sad that many elements of Visser's workshop and his sketches have been lost to the passage of time. Of all of the professions involved in the production of letters, that of sign painter is the one held in the lowest esteem and the one that receives the least attention in texts on the history of typography. This neglect is caused by the proletarian, solitary and often

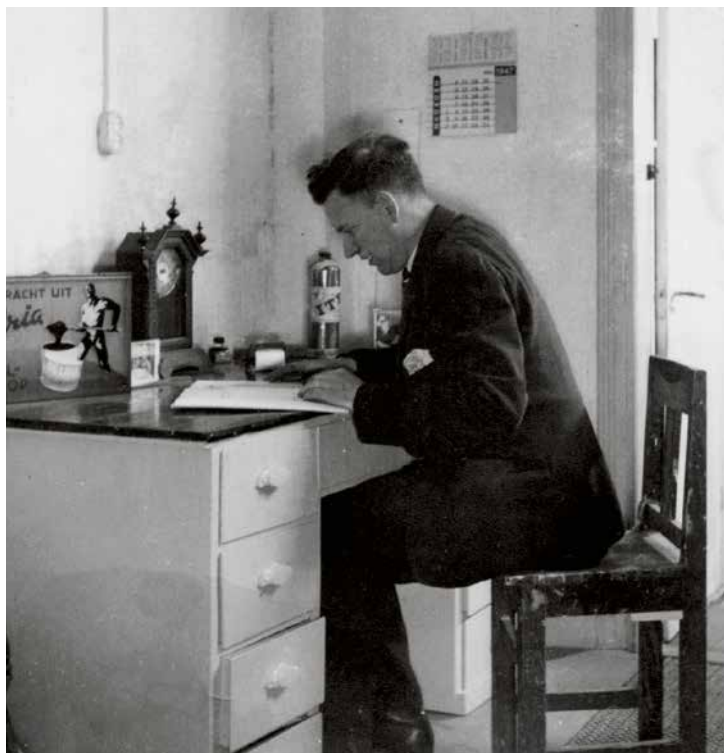
Krulletters op papier: Een van de vele door Visser geschreven documenten en als geschenk gegeven aan familieleden. | Krulletters on paper: One of the many documents written by Visser and given as a gift to family members.

De zakelijke relatie van Visser met de Amstelbrouwerij duurde tot 1968, het jaar dat Amstel werd overgenomen door concurrent Heineken. In 1977 ging hij officieel met pensioen en verkocht zijn zaak aan het Bruijnesteijn-concern. Maar Visser, die hield van schilderen, is tot op hoge leeftijd café-opschriften voor oude klanten en vrienden blijven maken. Hij overleed in 1987 aan een hartaanval.

Zijn leven lang heeft Visser voor familieleden diploma's en andere documenten gekalligrafeerd. Deze werken laten zien hoe zijn lettervormen zich op andere media en oppervlaktes gedroegen. Visser gebruikte voor deze documenten niet de traditionele kalligrafeertechniek, waaraan is af te lezen dat hij nooit een opleiding op dit gebied had gevolgd. Zijn werken op papier zijn gemaakt met balpen; dikkere lijnen zijn opgebouwd uit een serie overlappende strepen, zoals dat bij het letterschilderen ook gebeurt.

Jammer genoeg zijn veel voorwerpen en schetsen uit het atelier van Visser verloren gegaan. Van alle beroepen die iets met het produceren van letters te maken hebben, staat dat van letterschilder het laagst in aanzien en er wordt dan ook relatief het minst aandacht aan besteed in boeken over de geschiede-

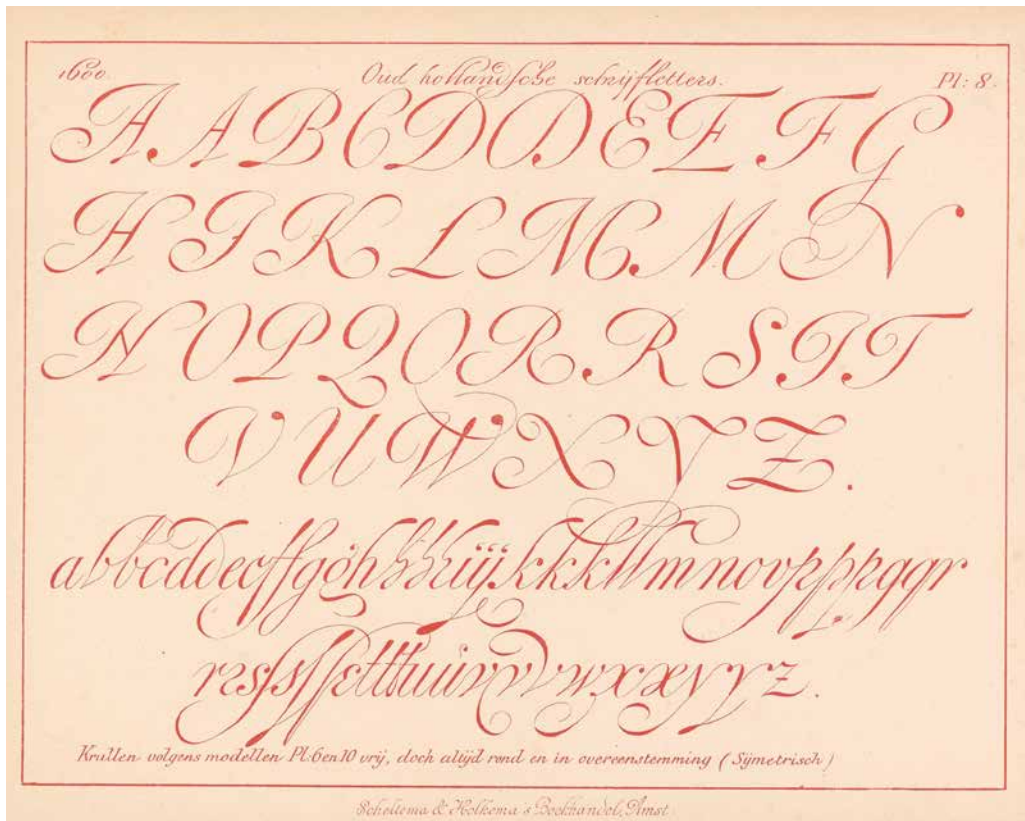

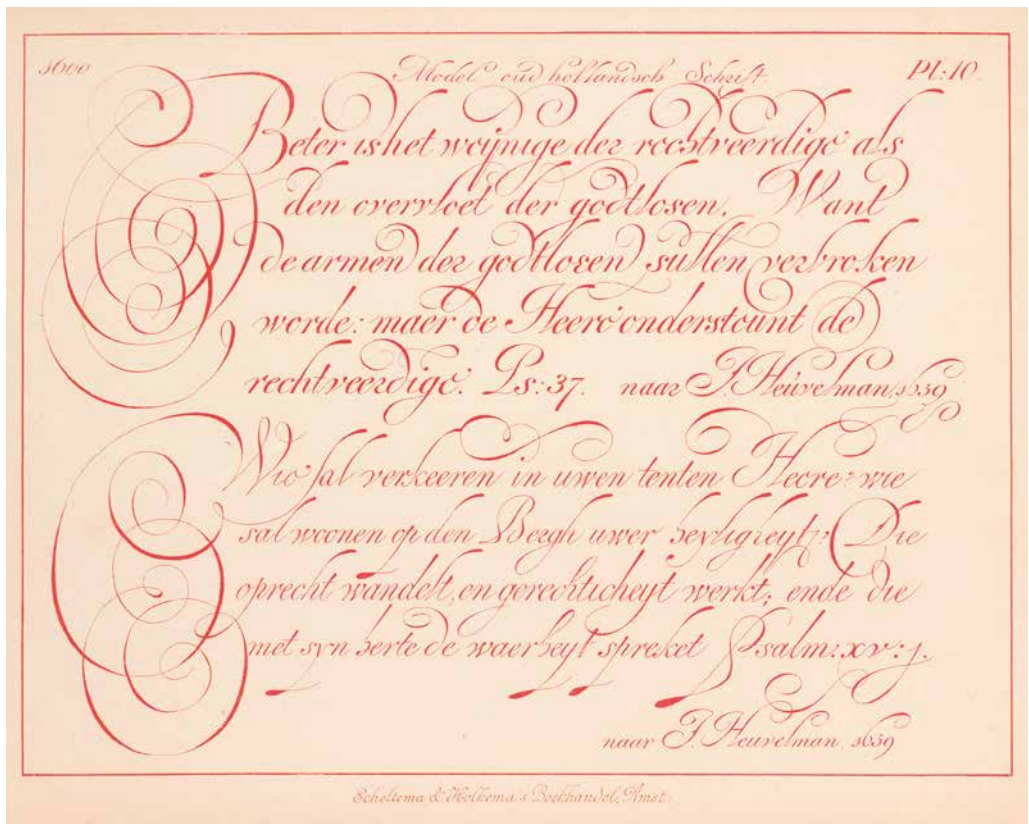
Wim Visser aan het werk in
zijn werkplaats. | *Wim Visser*
working in his workshop.

serif, sans serif, English script (roundhand) and French script (*coulée*) and late italics, just as the Dutch masters taught them in the late 16th century and throughout the 17th century. Despite the author's intention, stated in both the title and the prologue, to provide examples from 'the best sources' and to give a brief history of styles of alphabet, this is not a very learned work on calligraphy or on lettering. Pieter van Looy Jr. has a surprising degree of skill in reproducing some types of letters, and it is obvious that he was a well-trained calligrapher, but the book's quality is spotty and some of his samples are sloppy. The terminology he uses to name the letters and the way he classifies them are also evidence that his knowledge of European paleography was superficial.

There are four examples of Dutch *cancelleresca* hands reproduced under the mistaken title 'Oud Hollandsche Schrijffletters' with a footnote indicating that they were taken from the works of Jan van den Velde and Johannes Heuvelman. (This style, as will be explained later, was not authentically Dutch.) One example is attributed to Van den Velde, while three of Heuvel-

Blad 8 uit *Letters en hare grondvormen...* (1885), het model dat Wim Visser gebruikte voor zijn onderkast *Krulletters*. | Page 8 of *Letters en hare grondvormen...* (1885), the model Wim Visser used for his lowercase *Krulletters*.

Blad 10 uit *Letters en hare grondvormen...* Een 19de-eeuwse interpretatie van het geschrift van J. Heuvelman.

| [Page 10 of Letters en hare grondvormen... A 19th Century interpretation of J. Heuvelman writing.](#)

* Beschikbaar op: www.re-type.com/notaweblog/2012/09/27/interview-to-jan-willem-visser/

met losse pagina's – uit de nalatenschap van Visser: *Letters en hare grondvormen*; naar de beste bronnen bewerkt voor schilders, steenhouwers, graveurs en voor het onderwijs aan Ambachts- en Kunstnijverheidsteekenscholen, uitgegeven in 1885 door Pieter van Looy jr (1853–1930). Deze Van Looy was een graveur en illustrator die diverse tekenleerboeken heeft gepubliceerd, waarvan sommige samen met zijn vader, eveneens graveur van beroep. Een zorgvuldige studie van *Letters en hare grondvormen* bewijst zonder enige twijfel dat dit de voornaamste bron van Visser geweest moet zijn, zowel voor zijn scripten als gebroken schriften. Veel letters, cijfers en ornamenten die Visser zijn leven lang heeft geschilderd, lijken als twee druppels water op de voorbeelden uit Van Looy's boek.

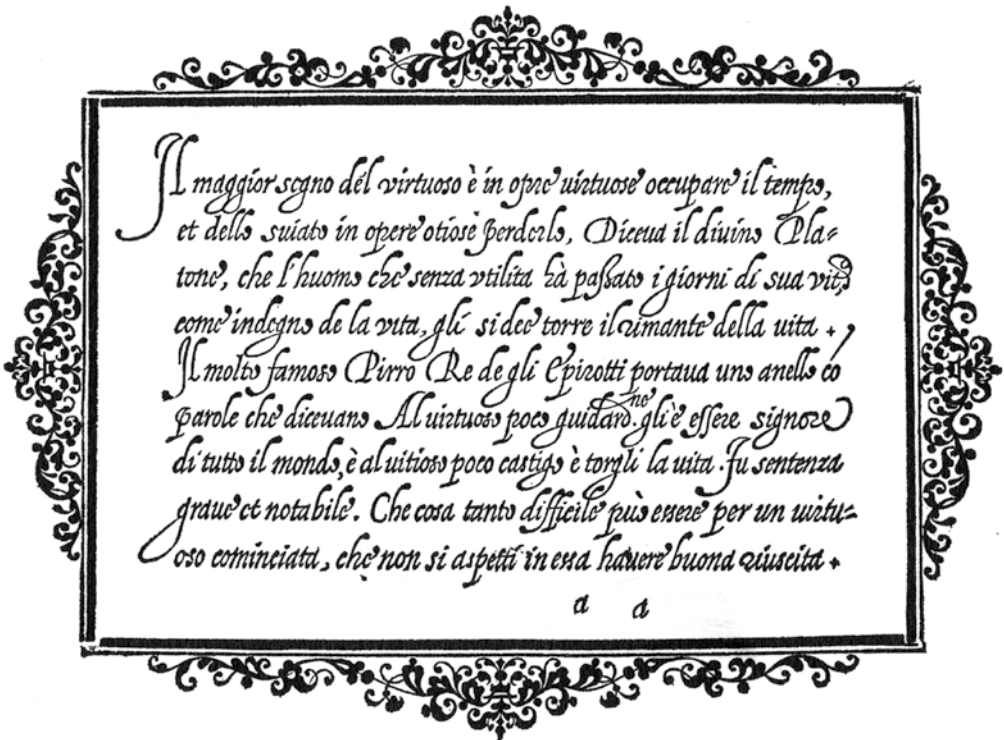
Bovendien is de naam die Visser gebruikte voor zijn Krul-letter in een kranteninterview uit 1987* – 'Oudhollandse Stijl' – de naam die in het boek van Van Looy wordt gebruikt voor stijlen die er nauw aan verwant zijn.

Het boek van Van Looy is vrij opmerkelijk. Het bestaat uit 33 alfabetvoorbeelden, waaronder een grote hoeveelheid kal-

also helped to spread the use of styles hailing from France and, especially, Italy. The Italians in the 16th century were pioneers in the renovation of formal writing and the copy books produced by the numerous writing masters working there gained popularity throughout Europe.

The true origin of the style is to be found in the *cancelleresca* that took its impetus from Giovan Francesco Cresci's *Essempolari di piu sorti Lettere* (1560) and *Il Perfetto Scrittore* (1570). In these two texts, Cresci makes a vehement case for abandoning the traditional form of *cancelleresca* writing popularized by Arrighi, Tagliente, and Palatino in favor of a new type of cursive written with a quill with a longer slit and much sharper point. This change to the quill had a dramatic impact on the construction of strokes of letters and the form of their contrast. The new styles that Cresci proposed became popular and took on even greater force in the following decades thanks to the contributions of his disciples, among whom we can highlight Ludovico Curione, Luca Horfei da Fano and Cesare Domenichi. Curione in particular achieved international renown, and his alphabets were reproduced by Jodocus Hondius in *Theatrum Artis Scribendi*, published in Amsterdam in 1594.

De 'Italiaanse connectie':
Giovan Francesco Cresci's
Cancelleresca corsiva uit
Essempolare di piu sorti lettere
(1570). | The 'Italian connection':
Giovan Francesco Cresci's
Cancelleresca corsiva from
Essempolare di piu sorti
lettere (1570).

Vermoedelijke stadia in de evolutie van Vissers 'g'.

Van boven naar beneden: Heuvelman, Van den Velde, Van Looy en Visser.

| *Probable stages in the evolution of Visser's 'g'. From top: Heuvelman, Van den Velde, Van Looy and Visser.*

lijks bekeken schijnt te hebben – staat een reeks onderkastletters met evidente aanwijzingen voor de route die de schilder later zou afleggen in zijn schilderwerk. Hier zien we bijvoorbeeld de originele versie van de 'g' die Visser later (in uiterst geavanceerde vorm) zou schilderen in zijn caféwerk. Ook vinden we hier de oerversies van de uiterst ongebruikelijke vormen die de 'b', 'l', 'r', 't' en 'v' uiteindelijk zouden aanneemen in de Krulletters.

Een vergelijking met het boek van Heuvelman is instructief. Het is duidelijk dat Van Looy zich grote vrijheden permitteerde bij het reproduceren van de pagina's, in het bijzonder door het toevoegen van de ongebruikelijke letter 'g'.

Pas op de allerlaatste pagina van Heuvelmans boek vinden we een bijzonder voorbeeld van een snelhandschrift waarin een vrij onaantrekkelijke 'g' staat die enigszins lijkt op de 'g' in de kopie. Was dit misschien het voorbeeld dat Van Looy gebruikte om zijn interpretatie te verfraaien? We zullen het nooit weten. De opbouw van zijn 'g', met name het oor, lijkt eerder te zijn afgeleid van die van Ambrosius Perling, een andere meesterschrijver die door Van Looy niet bij name genoemd wordt. Af en toe schreef Van den Velde ook wel eens een dergelijke 'g'. Maar dit is slechts speculatie.

Voor een beter begrip van de Nederlandse *cancelleresca* en de afgeleiden ervan moeten we nog verder teruggaan in de tijd en de bronnen van de schrijfmeesters in de Lage Landen nader bekijken. Van den Velde, Heuvelman, Simon de Vries en andere getalenteerde kalligrafen gaven niet alleen les uit Nederlandse en Vlaamse voorbeelden, maar hielpen ook met de verspreiding van het gebruik van stijlen uit Frankrijk en vooral Italië. De zestiende-eeuwse Italianen waren pioniers in het vernieuwen van het formele schrift en de voorbeeldboeken van de vele Italiaanse meesterkalligrafen waren in heel Europa bekend.

De ware bron van deze stijl is te vinden in de *cancelleresca* uit Giovan Francesco Cresci's *Esemplari di più sorti Lettere* (1560) en *Il Perfetto Scrittore* (1570). In deze twee teksten is Cresci een vurig pleitbezorger voor afschaffing van het traditionele *cancelleresca*-schrift zoals beoefend door Arrighi, Tagliente en Palatino, ten faveure van een nieuwe cursief, geschreven met een pen met een langere inkeping en een veel scherpere punt. Deze overgang naar de ganzeveer heeft een dramatisch effect gehad op de opbouw van de stokken van schrijffletters en hun contrast. De door Cresci voorgestelde nieuwe stijlen wer-

FOTOKATERN

PHOTO SECTION

Rob Becker

AMSTERDAM

DE JORDAAN | *THE JORDAAN DISTRICT*

AMSTEL BEER

DE REIGER

de Reiger

27

p
vi
her

p. 71, 72 (boven | above): Café 'De Reiger',
Nieuwe Leliestraat 34.

p. 72 (onder | below), 73: Café 'Hegeraad',
Noordermarkt 34.

Niet gedronken en bedorven. Dan

KAISER BREWERY
PILSENER BEER

Pilsener Lager

Cafe Billaro

p. 74: Café 'Lowietje', Derde Goudsbloemdwardsstraat 2.

p. 75-77: Café 'Rooie Nelis', Laurierstraat 101.

p. 78, 79: Café 't Papeneiland', Prinsengracht 2.

Café Rooie Nelis AMSTEL BEER ROOIE NELIS

LAURIEBOSSTRAAT
CHIMNEY

TWEEDE LAURIE
DWARFSTRAAT
CHIMNEY

ROOIE NELIS
CHIMNEY

PRINSENGRACHT

PRINSENGRACHT

AMSTERDAM

WELKOM
in de
winkel
van
Amsterdam

Wat is precies de oorsprong van de uitbundige sierletters die te vinden zijn op de ramen van veel Amsterdamse bruine kroegen? Wie heeft ze geschilderd? Was het een gezamenlijke creatie of het werk van één enkele getalenteerde letterschilder? En hoe oud is deze stijl eigenlijk?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden hebben de auteurs van *De Amsterdamse Krulletter* deze schrijfstijl bijna tien jaar lang grondig bestudeerd en ieder overgebleven voorbeeld ervan in Amsterdam, Maastricht en Gent gedocumenteerd, om zo een onderbelicht hoofdstuk uit de Nederlandse grafische geschiedenis onder de aandacht te brengen.

What are the origins of the exuberant swash letters that can be found on the windows of many of Amsterdam's most traditional bars? Who painted them? Was it a collective creation, or the work of a lone gifted letter painter? How old is the style?

For almost a decade the authors of 'The Curly Letter of Amsterdam' thoroughly researched this lettering style and documented every surviving example in Amsterdam, Maastricht and Ghent in an effort to answer these questions and raise awareness of the importance of this little known chapter of the Dutch graphical tradition.

